

Creuar la línia

Enric Gil Meseguer
Periodista

Cent metres més i serien a França. Aquell dia del 1946, l'Antoni García, de 7 anys, i la seva mare, Dolors Pérez, es trobaven davant dels últims cent metres de la seva fugida des de l'Hospitalet, que tenia com a objectiu reunir-se amb el pare exiliat. La mare va arribar a l'altre costat d'aquella esplanada creuada per un rierol però llavors es va adonar que el seu fill es quedava clavat al fang. Va deixar els paquets i va tornar per ajudar-lo. I en això estava quan es va sentir un crit: ¡Alto!

La mare va seguir caminant cap al seu fill i llavors va sonar un tret, seguit d'un lament. L'Antoni va veure com la mare queia ferida. Al cap de poc van aparèixer un Guàrdia Civil i un soldat. Curiosament, tots dos es van embrancar en una discussió sobre la necessitat de disparar en una circumstància així. Soldat i Guàrdia Civil discrepaven des del mateix bàndol, el dels guanyadors de la guerra. A terra, el dret a discrepar perdia qualsevol sentit. Mare i fill van ser traslladats a Puigcerdà, on ella va ser atesa a l'hospital durant una setmana. Després els van retornar. No la van jutjar, segons recorda el seu fill, però la Dolors es va haver de presentar cada setmana davant les autoritats durant dos anys. Mai es van reunir ni van saber res més del pare, que va refer la seva vida per separat a França.¹

Com qualsevol altra dictadura, l'espanyola instaurada pel general Franco va controlar el moviment de la població de forma aferrissada. Per això, es va perllongar durant molts anys l'estat de guerra i es van controlar decididament les fronteres. Juan Goytisolo plasmava l'any 1967 una encertada visió d'aquesta situació:

"Hasta 1955 aproximadamente, la inmensa mayoría de los españoles no tenía la posibilidad real de abandonar el país: las autoridades exigían un salvoconducto para viajar de una ciudad a otra y el pasaporte era privilegio exclusivo de una afortunada minoría. Una campaña psicológica bien orquestada ponía en guardia contra la nociva influencia de lo extranjero" (GOYTISOLO, 1982:175).

---

¹ El fill sospita que el seu oncle Leonardo Pérez Iserte, també exiliat a França i ex deportat de Mauthausen i Gusen, li devia explicar en alguna ocasió al seu cunyat allò que els havia passat a la frontera. Basat en el testimoni d'Antoni García, enregistrat a l'Hospitalet el 24 de gener de 2006.

Aquesta tendència general començà a canviar després de la II Guerra Mundial. El règim franquista donà una sèrie de passes que, al llarg de més de dues dècades, obririen de forma progressiva les fronteres. A partir del 1948, la crida d'un familiar o conegut a l'estranger, o bé un contracte de treball visat per un consolat espanyol, podien obrir les portes al passaport i a l'emigració. El flux efectiu d'emigrants espanyols va anar augmentant entre 1946 i 1954 de 7.000 fins a més de 60.000. El 1956 es crearia l'Institut Espanyol d'Emigració, que tenia com a missió controlar les migracions i gestionar la documentació. A més, l'adhesió d'Espanya aquell mateix any al Comitè Intergovernamental de Migracions Europees va assegurar als emigrants sense prou mitjans el trasllat a Amèrica i un treball inicial d'acord amb les peticions de mà d'obra en destí.

En sentit d'entrada, les autoritats franquistes van anar relaxant els requisits per al retorn dels exiliats de la Guerra Civil menys conflictius² (al temps que debilitaven l'oposició exterior al règim). Espanya també intentava lliurar-se de l'aïllament internacional tot obrint-se al turisme.

Les possibilitats d'entrar i sortir legalment del país anaren creixent de forma progressiva, però per suposat encara hi hagueren col·lectius no afavorits per les noves disposicions. A un bon nombre d'opositors al règim, sovint republicans o fills de republicans perseguits, no se'ls incloïa en els contractes col·lectius concertats pels organismes governamentals espanyols amb empreses estrangeres, i optaven per fugir d'una manera o d'una altra.

MECANISMES DE PAS

Els intents de travessar d'amagat les fronteres són ben coneguts en els anys difícils de la dictadura franquista. La corrupció dels propis funcionaris, abocats també a sous minsos, junt a l'existència de tota una xarxa d'especialistes en el 'negoci' de la fugida (falsificadors de papers, guies de muntanya, contrabandistes, etcètera) s'afegien a la vigilància i el càstig del règim per fer de la marxa clandestina a l'estranger una aventura d'incert final. Si la sortida d'Espanya acabava bé, a l'altre costat de la frontera, començava la segona part de l'aventura, la de regularitzar la situació i establir-se en algun lloc. Però no sempre era així.

La família de Manuel Sans Also conserva una carta seva on instruïa la seva dona sobre com ho havia de fer per travessar amb el seu fill la frontera per retrobar-se amb ell a França. Manuel Sans, calderer i soldador nascut el 1894 a Barcelona i resident des de petit al carrer de Sant Josep, a l'Hospitalet, s'havia exiliat el 1939. Va poder superar totes les dificultats de la II Guerra Mundial a la França ocupada. En

---

² Fins el 1969, però, no van quedar prescrits tots els delictes relacionats amb la Guerra Civil i es va eliminar la necessitat de sol·licitar als consolsats espanyols del país de residència el permís per poder retornar a Espanya

la seva carta, escrita cap al 1945, les instruccions per travessar la frontera eren les següents: primer aconseguir un salconduit a través d'un policia corrupte per viatjar en tren fins a Puigcerdà, el document costava 2.000 pessetes que van aconseguir de la venda de mobles i objectes de valor; a Puigcerdà havien de contactar amb un passador que els conduiria de nit cap a la zona fronterera del sector de la Guingueta d'Ix (Bourg Madame); aleshores havien de demanar asil polític tot esperant la presència del Manuel per reclamar-los.³ En aquest cas, l'odissea va sortir bé,⁴ però Manuel Sans patia ja un càncer que se l'enduria a la tomba sis mesos més tard. La dona i el fill s'estarien a França fins al 1947, quan van tornar a Espanya.

Els contactes necessaris per fugir del país es devien estendre entre els exiliats, que al seu torn els feien arribar d'una forma o d'una altra als familiars que restaven a Espanya. Òbviament, localitzar aquestes xarxes, sobretot als 'passadors' de muntanya, era una de les preocupacions de la Guàrdia Civil. L'Antoni Garcia recorda com després de l'incident que relatàvem al principi, i malgrat tenir 7 anys, el pressionaren subtilment durant una setmana perquè delatés el seu guia.

Una altra dificultat era el viatge fins a prop de la frontera, que sovint es feia en tren. La Guàrdia Civil vigilava els combois i acompanyava al revisor durant el trajecte. En les seves memòries Jaume Fortuny Fontanet, nascut i resident al barri de la Torrassa i comissari polític de la 67a Divisió durant la guerra, explica com va intentar fugir a França amb la seva promesa. Anava vestit de soldat perquè l'havien obligat a fer de nou el servei militar. Varen aprofitar un permís per intentar arribar en tren fins a Puigcerdà, però no disposaven de papers falsos i van aixecar les sospites de la Guàrdia Civil. Els van fer baixar a Vic, on van comprovar la seva situació (FORTUNY, 1984: 136-138).

SORT I DISSORT DELS HOSPITALENCS A LA FRONTERA

Curiosament, podia ser tan difícil sortir del país com intentar tornar a casa des de l'estranger... Els casos que va descobrir Inocencio Salmerón d'infants hospitalencs evacuats a les acaballes de la guerra civil són clars exemples en aquest sentit: set nens i nenes de dues famílies de Collblanc - la Torrassa que van marxar a França sense les seves famílies i que van trigar mesos a ser retornats a casa seva, en bona part per la desídia de les autoritats espanyoles. El cas més colpidor és el dels germans Francesc i Esteve Batiste Marcos, que al final de la guerra estaven allotjats en unes colònies del Prat de Llobregat i van ser evacuats al sud de França. Allà, i davant les opcions que els van plantejar de ser adoptats, anar a la Unió Soviètica o bé a Mèxic, ells van decidir tornar a casa seva, a l'Hospitalet. El 1958, l'Esteve va creuar

---

³ Dades aportades pel fill de Manuel Sans, Jordi Sans, en entrevista enregistrada per a una altra recerca per Josep Ribas el 9 de febrer de 2006 a Olesa de Bonesvalls.

⁴ Segons el testimoni familiar, van passar junt amb una altra dona de l'Hospitalet no identificada.

de nou la frontera, d'amagat, però a França el van detenir i només li va quedar l'opció d'anar a la Legió Estrangera si no volia ser retornat a Espanya. Moriria el febrer del 1961 en acció de combat a Algèria, poc abans de la independència i de la fi del conflicte (SALMERÓN, 2009: 269 i 317).

En els anys immediatament posteriors a la Guerra Civil Espanyola, moltes fugides tenen a veure amb famílies dividides per l'exili.⁵ Josefa Cosials Ardanui i les seves dues filles, Montserrat i Núria, van intentar passar a França tres cops entre 1939 i 1941 per retrobar-se amb el marit i pare, Ramon Moral Querol, polític hospitalenc d'Esquerra Republicana de Catalunya. La filla gran, Montserrat, que llavors encara no havia fet 7 anys, em va explicar aquesta peripècia:

"La meua mare va intentar tres vegades franquejar la frontera per anar a trobar-se amb el seu marit. Dues vegades la van detenir, les dues vegades ja havia pagat qui la fes passar clandestinament [per tant va perdre els diners]. La tercera vegada vam passar, i el que jo recordo perfectament és que vam passar la frontera per Bourg-Madame, amb una guia sordmuda. Recordo que vam travessar un reguerol, ens va fer senyal de que el saltéssim i jo, que llavors tenia sis anys i mig, portava una bossa, en saltar se'm va obrir la bossa i jo li dic a la mama, i la meua mare flui-xet em deia 'vine, vine, silenci!' I vam arribar quan el relleu de la guàrdia de la frontera, llavors nosaltres havíem de fer com si passegéssim i ben tranquil·lament, a poc a poc, arribar fins a dalt i creuar, i a mà esquerra es trobava la casa on ens esperaven. Així va ser, vam aprofitar quan uns soldats van marxar i mentre els altres arribaven, en aquest molt curt lapse de temps la mama i les dues criatures vam travessar la frontera. Vam trucar la porta, ens van obrir i la mama es va desmaiar. El meu pare ens va venir a buscar amb salconduits."⁶

Tal i com explica Ramon Moral en les seves memòries,⁷ es van establir tots a França, després de moltes penalitats derivades de la contesa mundial i de la seva condició de refugiats.

Amb els anys, aquest tipus de fugida va deixar pas a una altra de més marcada per les condicions econòmiques. Un exemple l'he trobat a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. Segons l'expedient policial obert l'any 1950 a l'aleshores jove Rafael Oliveras Mateu (l'Hospitalet, 1929-2003),⁸ aquest va marxar clandestinament el 16 de se-

---

⁵ Vegeu alguns casos a RIBAS, J. i GIL, E. (2007). "Hospitalencs als camps nazis", pp. 99-100, a: Diversos autors (2007). *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita anti-franquista*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet (col. Recerques, núm.5).

⁶ Entrevista realitzada el juliol de 2011 a la seva casa d'estiueig a Torredembarra (Tarragona).

⁷ MORAL, R. *Diari d'un exiliat. Fets viscuts (1936-1945)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979.

⁸ Expedient de Rafael Oliveras Mateu que es troba a l'Arxiu Històric Nacional, fons Ministeri de l'Interior, sèrie Expedients Policials, signatura FC-M^o_INTERIOR_POLICIA_H, Exp.20042

tembre de 1950 fins a França. Per fer-ho va viatjar en tren fins a Núria. D'allà a través de la muntanya va creuar la frontera i va arribar a Marsella. Al resum de l'interrogatori que consta al seu expedient es diu que "marchó a Francia clandestinamente en la fecha antes citada por desear marchar a Uruguay con su familia, que hará el viaje en breve, y como quiera que el interrogado no podría obtener el correspondiente visado de salida de España, por estar pendiente su servicio militar, decidió marchar a Francia, y desde Marsella embarcar para dicha Nación sudamericana".

Rafael no va tenir problema en obtenir el visat del cònsol uruguaià a Marsella, però quan va intentar entrar al port, la policia el va retenir en assabentar-se que s'estava il·legalment al país i el van retornar, custodiat, fins a la frontera. A Portbou es va presentar a la policia de fronteres, que el va detenir, el va interrogar i el va posar a disposició de la Direcció General de Seguretat. Al full del seu interrogatori també diu que portava 3.365 francs, el passaport, certificacions de treball, de conducta, de penals i una còpia fotogràfica de la carta de crida per a l'Uruguai en favor del seu pare: tot allò que necessitava per fer el viatge.

La història que explica l'expedient de Rafael és del tot certa, segons m'ha confirmat la seva família.⁹ El pare de Rafael no era un altre que el fotògraf Salvador Oliveras.¹⁰ En aquells anys de postguerra, el negoci anava malament i el pare va decidir provar l'aventura americana ja que a l'Uruguai tenia un germà des d'abans de la guerra que el va convèncer perquè hi anés. Després del que va passar amb en Rafael, els Oliveras van desistir d'emigrar.

Aquest expedient consta de 13 pàgines, la majoria còpies de la declaració resumida de Salvador. És interessant veure com es van anar distribuint els originals d'aquestes còpies: des de la comissaria de l'estació de Portbou fins a la Comissaria de la Policia de Frontera de la Zona Oriental, a Figueres; d'allà al Governador Civil de Girona, a la Comissaria Político-Social de Madrid i a la Direcció Superior de Policia de Barcelona, que al seu torn va demanar al Gabinet Central d'Identificacions de Madrid (Direcció General de Seguretat) si hi havia algun antecedent de Rafael; finalment, l'expedient es va traslladar a l'Arxiu Central del Servei d'Informació de la Direcció General de Seguretat, a Madrid, on va romandre per si algun dia tornava a ser necessari, com un més de la immensa teranyina teixida pel franquisme.

---

⁹ Diversos contactes telefònics mantinguts amb Teresa Soler Oliveras, néta de Salvador, entre setembre i octubre de 2011.

¹⁰ Salvador Oliveras Massip (1894-1969). Casat amb Càndida Mateu Curto (1896-1975), es va establir a l'Hospitalet, procedent de Barcelona, l'any 1927, quan va haver de deixar l'ofici de gravador a causa de les molèsties físiques que li produïen els líquids utilitzats. Va comprar l'estudi fotogràfic Serra, del carrer de Laureà Miró. En aquell moment tenia 33 anys. Després de la guerra va reobrir la botiga i el 1942 la va traslladar al carrer de Prat de la Riba. Normalment feia retrats d'estudi, i de vegades reportatges fotogràfics, a més de revelats i reproduccions. L'Arxiu Històric de l'Hospitalet conserva algunes de les seves fotografies, de gran valor testimonial.

Durant la dècada de 1950, l'arribada d'emigrats espanyols a França va ser molt important, i no tots de forma legal. En aquell batibull, lògicament, hi podia entrar gent de tota condició. El 1957, Julio Just Jimeno, aleshores ministre del Govern de la República a l'exili, es justificava davant del director general de l'organisme francès Mà d'Obra Estrangera explicant-li que cada dia joves espanyols se li presentaven dient que havien anat a França perquè estimaven la llibertat i no podien viure a Espanya, i per això travessaven la frontera d'amagat, però que en més d'una ocasió havia pogut comprovar que es tractava de pròfugs o de gent que havia comès algun delictes, i ell, mancat d'opcions de poder fer més comprovacions, s'havia d'arriscar a prestar el seu recolzament a tots per por d'equivocar-se si l'arribés a negar (SÁNCHEZ, 2011:210).

El següent cas que presentaré probablement té relació amb aquestes apreciacions i és una mostra feaent de les dificultats que arrossegava el nostre país. El 1950, Salvador Montes Pérez tenia quinze anys quan va fugir per primera vegada d'Espanya.¹¹ Salvador havia nascut a l'Hospitalet el 1935 i vivia en el domicili familiar del carrer de Martí i Blasi. En aquell moment ja era pastor. Juntament amb altres dues persones més grans que ell va marxar a finals de setembre de 1950 cap a Manresa en tren, amb la intenció de passar a França a través d'Andorra. Després de creuar la frontera els devien enxampar. Els seus dos companys de viatge, no identificats, es van allistar a la Legió Estrangera francesa per evitar ser repatriats, mentre que a ell, que no tenia l'edat mínima per ser admès, el devien expulsar. El van detenir en el tren que el baixava des de Puigcerdà. En un dels documents s'indica que "huyó de su domicilio", però no s'explica per què. Així es va obrir el seu expedient.

Quatre anys més tard, Salvador encara vivia al mateix domicili familiar. Ara treballava de carreter al mateix mas on havia fet de pastor. El 8 de desembre de 1954 va marxar de nou a França, de forma clandestina, per buscar feina. Va creuar la frontera per Molló fins arribar a Prats de Molló, on seria detingut per les autoritats franceses. Llavors va ser conduït a Perpinyà, on li devien donar la possibilitat d'enrolar-se a la Legió Estrangera o bé de tornar-se'n a Espanya. Ara sí que ja tenia prou edat, i va escollir la primera. A Marsella el van embarcar cap a Sidi Bell Abes, al nord d'Argèlia, que encara era colònia francesa. Potser no sabia on es ficava, però feia poques setmanes que havia esclatat allà la guerra d'independència. Salvador va aconseguir que el retornessin per ser expulsat a Espanya, on seria detingut el 3 de febrer del 1955 al pas del Coll del Frare. No portava diners, però entre la documentació que li van trobar hi havia, a banda del carnet d'identitat, un certificat de bona conducta, un extracte de la partida de naixement i un "*acta de consentimiento para su ingreso en el ejército español como paracaidista*". Havia fugit del foc per caure a les brases...

A principis de 1959, Salvador va passar per tercer cop a França. Aquesta vegada la seva aventura va durar una mica més, però també seria enxampat. Ho sabem pel

---

¹¹ Expedient de Salvador Montes Pérez que es troba a l'Arxiu Històric Nacional, fons Ministeri de l'Interior, sèrie Expedients Policials, signatura FC-Mº_INTERIOR_POLICIA_H, Exp.20686.

rastrer que ha quedat al seu expedient d'unes cartes de la policia francesa, que a través de la Interpol demanava informació sobre ell a la policia espanyola. A Salvador l'havien detingut a la localitat de Souppes sur Loing, al sud de París, el 16 de març del 1959. El van traslladar a la capital on li van obrir procés per infracció de l'ordenança d'entrada i estança d'estrangers a França. Entre la segona i la tercera fugides, segons s'explica a la carta de resposta que va enviar la Direcció General de Seguretat espanyola, Salvador hauria observat a Espanya "mala conducta", i es trobava sota ordre de recerca i captura pel Jutjat d'Instrucció de Sant Feliu de Llobregat per un presumpte furt de 10.013 pessetes. El seu expedient s'acaba aquí.

NAZIS

L'últim cas fa referència a les troballes de la historiadora Rosa Sala durant la seva investigació per al seu darrer llibre (SALA I GARCIA-PLANAS, 2014:278-311). Parlen d'Antoni Puigdel·lívol, fill de la família que regentava el bar La Rambla, situat entre les dècades de 1930 i 1960 en un solar cèntric de la rambla de Just Oliveras. A Puigdel·lívol ja el tenia ja localitzat com a deportat al camp de concentració alemany de Buchenwald el 1944. Per la data imaginava que potser havia estat un membre de la Resistència contra els nazis. Però no... Resulta que Puigdel·lívol, oficial de l'exèrcit republicà, se les va empescar per exiliar-se a França i, més tard, dedicar-se al lucratiu negoci del pas clandestí de refugiats per la frontera espanyola durant la II Guerra Mundial. Rosa Sala calcula que amb les 300 o 400 persones que va arribar a passar va guanyar una quantitat equivalent a més d'un milió d'euros d'avui. Per fer-ho, Puigdel·lívol tenia contactes i subornava soldats i personal dels serveis d'intel·ligència alemanys. Per suposat, això era força perillós tot i que els diners circulessin a dojo, i finalment va ser detingut i deportat. En va sortir viu i poc després es va casar amb una dona andorrana, tot obtenint aquesta nacionalitat.

Una investigació periodística¹² del 1977 va vincular Puigdel·lívol amb la llegenda negra d'Andorra que parla de l'origen d'algunes fortunes del Principat i de jueus assassinats i enterrats a la muntanya, per tal de robar-los, en aquell trànsit clandestí de persones que fugien del nazisme. L'autor de la investigació, però, no aportava proves sobre Puigdel·lívol. Rosa Sala, ara, tampoc ha trobat proves concloents. Antoni Puigdel·lívol va ser imputat a França el 1946 per atemptar contra la seguretat de l'Estat, però el procés es va sobreseure dos anys després. Malgrat totes les sospites, no provades, Puigdel·lívol mai va ser condemnat, i fins i tot va arribar a cobrar indemnitzacions per haver estat deportat.

Rosa Sala encara va trobar a França un últim expedient relacionat amb Puigdel·lívol. És l'interrogatori d'un agent dels serveis secrets alemanys a França, Maurice Naegle, qui abans de ser afusellat el 1946 per col·laboracionista va confessar l'existència d'una xarxa europea d'agents encarregada d'ajudar a la fugida de nazis

---

¹² BAYO, E. "Matanza de judíos en la frontera española". *Reporter*, núm. 4, 14-20, juny 1977.

destacats.¹³ Segons les seves explicacions, que al dossier figuren anotades com una "font molt fiable", la xarxa s'estenia per França, Suïssa, Àustria, Alemanya, Turquia, Dinamarca, Grècia i Espanya. El punt de contacte a Espanya no era un altre que el bar la Rambla, de l'Hospitalet, l'home responsable seria Antoni Puigdel·lívol, i fins i tot es diu que la contrasenya de contacte era la paraula 'Ratiputandi'. De fet, aquest bar ja havia funcionat com a punt d'acolliment inicial dels refugiats que Puigdel·lívol passava d'amagat durant la II Guerra Mundial, així que no hauria estat un paper nou. Si recordem que a Espanya es van refugiar i van ser protegits pel règim franquista (o van passar per aquí) de l'ordre, com a mínim, de set o vuit centenars de nazis de tota mena, conclouran amb mi que la sospita que l'Hospitalet aparegui en el mapa d'aquestes xarxes d'evasió és, si més no, pertorbadora...

BIBLIOGRAFIA

FORTUNY, J. *Tornarem a morir?* Barcelona: Pòrtic, 1984.

GOYTISOLO, J. *El furgón de cola*. Barcelona: Seix Barral, 2a edició, 1982 [original del 1967].

SALA, R. i GARCÍA-PLANAS, P. *El marqués y la esvástica*. Barcelona: Anagrama, 2014.

SALMERÓN, I. *Històries de Collblanc-la Torrassa*. L'Hospitalet de Llobregat: Arxiu Municipal de L'Hospitalet, 2009.

SÁNCHEZ, J. *La Segunda República en el exilio (1939-1977)*. Barcelona: Planeta, 2011.

---

¹² Archives Nationales (Pierrefitte-sur-Seine, França). Intérieur; Direction centrale des Renseignements généraux, F/7/15306 dossier 44.